

הרב יוסף מרקוס

קובץ מקורות – דרכי פרשנות תנ"ך

המאמרים שהובאו באסופה זו הציגו מזוויות שונות את דרכן של ישיבת הר עציון ושל מכללת הרצוג שלצדה בכל הנוגע ללימוד ולקריאת תנ"ך. ניתן לסכם ולומר, שמאמרים אלו עסקו בשלושה תחומים כלליים:

1. תחום אחד הוא שאלת הלגיטימיות לפרש את המקראות כפשוטם, בבחינת "שבעים פנים לתורה". האם ניתנה רשות למי שמבסס את דבריו ומוכיח את טענותיו להציע פשט נוסף לכתוב, גם אם אינו מעוגן במדרש חז"ל או בפירוש של אחד מרבותינו הראשונים, או שמא כל הצעה שאין לה מקור קדום, אינה אלא משאלת לב של הלומד?
2. תחום שני הוא שאלת הלגיטימיות לדלות מידע ממקורות חיצוניים כדי להבין טוב יותר את התנ"ך. שאלה אחת היא, האם ישנה אפשרות לעשות שימוש במסקנות המחקר האקדמי ובדברי פרשנים שלא צמחו בעולם בית המדרש, ולדלות משם אמתות ורעיונות העולים בקנה אחד עם עולמנו הרוחני, בבחינת "ושמע האמת ממי שאמרה"?¹ שאלה נוספת היא האם מותר להזדקק למידע היסטורי וכדומה על מנת להבין את ציווי התורה ואת סיפורה?
3. תחום שלישי הוא היחס לגדולי האומה המוצגים בתנ"ך: האם חז"ל והפרשנים לימדו אותנו להביט אליהם כמלאכים, כך שבינינו, בני האדם הפשוטים, ובינם אין שום יחס, או שמא חז"ל לימדו אותנו את ההפך, שהעובדה שהם ענקי הדורות

1. רמב"ם, פירוש המשנה, הקדמה למסכת אבות.

וגדולי האומה אינה עוקרת מהם את תכונותיהם האנושיות, מה שמאפשר לנו ללמוד מהם דרכי חיים והתמודדות בשעות שמחה ומשבר, התעלות או נפילה.

להלן נציג מספר מקורות יסודיים בנוגע לכל אחד מהתחומים שנזכרו, המשקפים את תפיסת העולם הבאה לידי ביטוי באסופה זו. יש להדגיש, שאנו מודעים היטב לעובדה שדרכנו אינה הדרך הלגיטימית היחידה לפרשנות התנ"ך, ושלאורך הדורות היו שלמדו ופירשו תנ"ך בצורות אחרות. אי לכך ברור שישנם מקורות אחרים, שלא הובאו כאן, המשקפים גישות אחרות. בקובץ מקורות זה הובאו מקורות מגדולי הפרשנים, ובראשם רש"י, רשב"ם ורמב"ן, שאכן אחזו, לדעתנו, בגישה המוצגת באסופה זו, כאשר אנו רואים עצמנו כהולכים בדרכם.

1. פרשנות על דרך הפשט

ראשונים רבים העירו, שישנה אפשרות לפרש את המקראות על פי פשוטם, גם במקום שחז"ל דרשו את הפסוקים בצורה אחרת. כך העיר ופירש רש"י במספר רב של מקומות, כך מצאנו אצל רשב"ם, שהפירוש על פי הפשט הוא עיקר מטרתו, וכך נקט גם רמב"ן, שציין לביאור על דרך הפשט, לצד מדרש חז"ל, בלמעלה ממאה וחמישים מקומות בפירושו. גם בעלי התוספות בעשרות מקומות בש"ס ציינו, לצד דרשות חז"ל המופיעות בגמרא לפסוקים שונים, מהו פשט הכתוב.

התפיסה העומדת ברקע דברים אלו היא, שחז"ל במדרשים לא תמיד עסקו ברובד הפשוט של הכתוב, אלא פעמים רבות ביקשו להציג רבדים נוספים הקיימים בכתוב, בבחינת "שבעים פנים לתורה". אי לכך, ניסיון לעמוד על פשטי המקראות, גם במקום שהדבר אינו עולה בקנה אחד עם מדרש חז"ל, אינו מבטל את פירוש חז"ל אלא עוסק ברובד אחר של הכתוב, כאשר לתורה "כמה פנים

של אמת", כלשון רמב"ן (ראו להלן).
 חשוב לציין, שהטענה הנשמעת מדי פעם, שלא כל אחד יכול להציע פירוש על פי הפשט, היא טענה פרדוקסלית, שהרי 'פשט' בהגדרה הוא מובנו הפשוט ביותר של הכתוב על פי הוכחות לוגיות, לשוניות ואחרות, שעמן ניתן להתווכח. כל הצעה מבוססת, המביאה הוכחות לדבריה מהקשרם המצומצם ומהקשרם הרחב של הפסוק או של הפרשה, ראויה לבחינה ולדין. זאת הסיבה שמצאנו פה ושם גם אצל חז"ל וגם אצל הפרשנים שימוש בפרשנות של אישים שאינם בני ברית על מנת לבאר פסוקים על פי הפשט (עיינו בפרק השני להלן).
 להלן מספר מקורות מרכזיים בנידון:

רש"י, שמות ו', ג-ט

'ושמי ה' לא נודעתי להם' (שמות ו', ג) – לא הודעתי אין כתיב כאן, אלא 'לא נודעתי' – לא נכרתי להם במדת אמתות שלי שעליה נקרא שמי ה', נאמן לאמת דברי, שהרי הבטחתים ולא קיימתי... 'וגם אני' (שם, ה) – כמו שהצבתי והעמדתי הברית יש עלי לקיים, לפיכך שמעתי את נאקת בני ישראל הנואקים... 'לכן' (שם, ו) – על פי אותה השבועה, 'אמר לבני ישראל אני ה' – הנאמן בהבטחתי... קרוב לענין [= לפירוש] זה שמעתי פרשה זו מרבי ברוך ברבי אליעזר, והביא לי ראייה ממקרא זה: 'בפעם הזאת אודיעם את ידי ואת גבורתי וידעו כי שמי ה' (ירמיהו ט"ז, כא) – למדנו כשהקב"ה מאמן את דבריו אפילו לפורענות מודיע ששמו ה', וכל שכן האמנה לטובה.
 ורבותינו דרשוהו לענין של מעלה, שאמר משה 'למה הרעותה' (שמות ה', כב) – אמר לו הקדוש ברוך הוא: חבל על דאבדין ולא משתכחין, יש לי להתאונן על מיתת האבות, הרבה פעמים נגליתי אליהם בא-ל ש-די ולא אמרו לי 'מה שמך', ואתה אמרת 'מה שמו מה אומר אליהם' (שם ג', יג). 'וגם הקמתי' (שם ו', ד)

וגו' – וכשבקש אברהם לקבור את שרה לא מצא קבר עד שקנה בדמים מרובים, וכן ביצחק ערערו עליו על הבארות אשר חפר, וכן ביעקב ויקן את חלקת השדה (בראשית ל"ג יט), לנטות אהלו, ולא הרהרו אחר מדותי – ואתה אמרת 'למה הרעותה' (שמות ה', כב). ואין המדרש מתיישב אחר המקרא מפני כמה דברים: אחת, שלא נאמר 'ושמי ה' לא שאלו לי'... ועוד, היאך הסמיכה נמשכת בדברים שהוא סומך לכאן 'וגם אני שמעתי' וגו', 'לכן אמור לבני ישראל? לכך אני אומר, יתיישב המקרא על פשוטו דבר דבור על אופניו, והדרשה תדרש, שנאמר 'הלא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע' (ירמיהו כ"ג, כט) – מתחלק לכמה ניצוצות.

רמב"ן, בראשית ח', ד

ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש' – כתב רש"י: מכאן אתה למד שהיתה משוקעת במים י"א אמה, כפי החשבון הכתוב בפירושו. והוא כן בבראשית רבה (פרשה לג ז), אבל כיון שרש"י מדקדק במקומות אחרי מדרשי ההגדות וטורח לבאר פשטי המקרא, הרשה אותנו לעשות כן, כי שבעים פנים לתורה, ומדרשים רבים חלוקים בדברי החכמים.

רמב"ן, משפט החרם

ואני אומר, בשמא לאחר בקשת המחילה, שזהו פשט הכתוב בתורה: 'כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת' (ויקרא כ"ז, כט), כלומר מה שהסכימו עליו הכל והוחרם לדעתם, העובר עליו לא יפדה בממון אלא חייב מיתה. ואל תהיה חוסם פינו בזה מפני שרבותינו ז"ל דרשו המקרא הזה לענין אחר, מהם מי שאומר (ערכין ו ע"ב) למעריך היוצא ליהרג, ומהם מי שאומר שאין חייבי כריתות וחייבי מיתות ב"ד נפטרים

בממון, כדאי תא בכתובות (לה ע"א), שאעפ"כ אין מקרא זה יוצא מידי פשוטו, דכתיב 'אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי' (תהילים ס"ב, יב) – משמש הוא הכתוב לזה ולזה. בוא וראה, שהרי רז"ל דרשו 'לא יומתו אבות על בנים' (דברים כ"ד, טז) – בעדות בנים, 'ובנים לא יומתו על אבות' – בעדות אבות (סנהדרין כז ע"ב), ולא תחשוב שזו אסמכתא אלא עיקר הגמ' הוא, ומכאן יצא לקרובים שהם פסולים לעדות מן התורה. ואעפ"כ אין מקרא יוצא (נ"א אין בנו כח להוציא מקרא) מידי פשוטו, דכתיב 'ואת בני המכים לא המית ככתוב בספר תורת משה לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות' (מל"ב י"ד, ו) הא למדנו שכמה פנים של אמת לתורה.

רשב"ם, בראשית ל"ז, ב

'אלה תולדות יעקב' – ישכילו ויבינו אוהבי שכל מה שלימדונו רבותינו, כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו, אף כי עיקרה של תורה באת ללמדנו ולהודיענו ברמיזת הפשט ההגדות וההלכות והדינין על ידי אריכות הלשון ועל ידי שלשים ושתים מידות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי ועל ידי שלש עשרה מידות של ר' ישמעאל. והראשונים [לכאורה כוונתו לחז"ל] מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר, ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא, ולפי שאמרו חכמים אל תרבו בניכם בהגיון (ברכות כח ע"ב), וגם אמרו העוסק במקרא מדה ואינה מדה, העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו (בבא מציעא לג ע"א), ומתוך כך לא הורגלו כל כך בפשוטן של מקראות, וכדאמ' במסכת שבת (סג ע"א): הוינא בר תמני סרי שנין וגרסינ' כולה תלמודא, ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. וגם רבנו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה, שפירש תורה נביאים וכתובים, נתן לב לפרש פשוטו של מקרא, ואף אני שמואל ב"ר מאיר חתנו זצ"ל נתווכחתי עמו ולפניו והודה לי

שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום.

רבי יוסף קרא, שמ"א א', כג

אך דע לך, כשנכתבה הנבואה, שלימה נכתבה עם פתרונה וכל הצורך, שלא יכשלו בה דורות הבאים, וממקומו אין חסר כלום. ואין צריך להביא ראייה ממקום אחר ולא ממדרש, כי תורה תמימה ניתנה, תמימה נכתבה ולא תחסר כל בה. ומדרש חכמינו להגדיל תורה ויאדיר. אבל כל מי שאינו יודע פשוטו של מקרא ונוטה לו אחר מדרשו של דבר, דומה לזה ששטפתהו שבולת הנהר ומעמקי הים מצפין ואוחזו כל אשר יעלה בידו להינצל. ואילו שם לבו אל דבר ה', היה חוקר אחר פשט דבר ופשוטו ומוצא, לקיים מה שנאמר 'אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא' (משלי ב', ד-ה).

מזרחי (רא"ם), בראשית מ"ח, ה

ומה שטען הרמב"ן ז"ל עוד בפרשת פנחס (במדבר כ"ו, נד) על דברי הרב [רש"י], במה שפירש 'לרב תרבה נחלתו' (שם) – לשבט המרובה באוכלוסין, ואמר [רמב"ן] שמדרש רבותינו ז"ל בכתוב הזה אינו כן, אלא אמרו בספרי... שפירוש 'לרב תרבה' שב אל בית אב, לא אל השבט... ואינה טענה, כי הרב ז"ל יפרש הבריתא הזאת על השבט... והראיה לפירוש זה, שהרי אחר זה מיד דרשו 'איש לפי פקודיו' (שם) – 'מלמד שלא נתחלקה ארץ ישראל אלא לכל שבט ושבט לפי מה שהוא' (ספרי במדבר פסקא קלב). ואי אפשר לומר שישוב 'לרב' על בית אב ולפי פקודיו על השבט. ואף אם תמצא לומר שהבריתא הזאת סוברת שיהיה 'לרב' שב אל בית אב ולפי פקודיו שב אל השבט, אין

טענה מזה על דברי הרב שפירש שניהם על השבט, מאחר שכבר גלה דעתו (בפירושו לבראשית ג', ח) ש'יש מדרשי אגדא ושאר מדרשות רבים, ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא' כו', וכתב בפרשת וארא (שמות ו', ט): 'ואין המדרש מתיישב אחר המקרא מפני כמה דברים... לכך אני אומר יתיישב המקרא על פשוטו... והדרשה תדרש', ואם כן הכא נמי שהוא רחוק מאד שיהיה 'לרב תרבה' שב אל בית אב ו'איש לפי פקודיו' שבצדו שב על השבט, פירש אותו לפי פשוטו, שישוב הכל על השבט, ויהיה 'לפי פקודיו' פירוש 'לרב תרבה'. ואל תחשוב שמה שכתב הרב בפסוק 'וישמעו את קול ה' אֱלֹהִים' (בראשית ג', ח), 'שיש מדרשי אגדא הרבה ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדא המיישבת דברי המקרא ושמועו', אינו אלא במדרשי האגדא ושאר המדרשות, אבל לא בדברי המשניות והבריתות שהם הלכות ופסקי דינים.

אברבנאל, בראשית ב'

ואשר אאמינהו אני בדבר הזה הוא הרכבת שני הדרכים והתאחדותם. נראה לי, שהפרשה הזאת ראוי שתפורש כלה כפי פשוטה והנגלה ממנה, וגם כן לפרשה על דרך הנסתר וכפי הרמז והצורה או הסימן. כי רחוק ממני הדבר מאד לשום ספק בשום דבר ממה שיגידו פשוטי הכתובים שכך היה יקרה. ואם בסלם יעקב וחיות יחזקאל נטינו מדרך הפשט יש מקום לזה לפי שהכתו' לא העיד שהיה הסלם בפועל אלא שראה אותה יעקב בחלומו, וכן חיות יחזקאל ביאר הכתוב שראה אותם במראות אֱלֹהִים, אבל במה שהתורה העידה על מציאותו לא בחלום ולא במראה כי אם בספור פשוט, עדות ה' נאמנה שכן היה או נעשה, ואין לנו לומר שלא היה ולא נברא אלא למשל היה, כי יהיה זה הכחשת הכתובים והכזבתם. על כן אמרתי דרך המלך נלך, לא נטה ימין ושמאל מפשט הכתובים להצדיקם ולאמתם. אך אמנם

באמת שמלבד הפשט ההוא הנה נכתב אותו ספור בתורה
 ללמדנו בו עוד חכמה ודעת ויראת ה', וזהו היתרון הנפלא
 הנמצא לתורת הא-להים על כל חברי החכמות והנמוסי', כי יש
 בהם שיכונו לנגלה ואין בהם רמז למדע אחר, ומהם שיכונו אל
 האמת הפנימי והיה הפשט החצוני דבר רק ואין בו ממש. וזאת
 התורה אשר שם משה אינה כן אבל החיצוני ממנה הוא האמתי
 וכמו שהיה, והנרמז היא חכמה עליונה... לכן השמר לך פן יהיה
 דבר עם לבבך בליעל לשום ספק בדבר שיעידו פשוטי
 הכתובים, ואל תבעט בביאור דעת הנסתר אשר בהם ג"כ, כי
 הוא בלי ספק פרי הלמוד ותכליתו, ואת זה לעומת זה עשה
 הא-להים. ואחרי הקדמת כל זה הנני בא אליך לפרש הפרשה
 הזאת בשני הדרכים האלה, הראשונה כפי הפשט הנגלה באופן
 מתישב ישר, שלא יחלוק דבר מפשוטו על ענין המושכל, ועל פי
 דרכו אשיב ואתיר הספקות אשר העירותי פלם, ואחר זה אפרש
 אותה על דרך המדע הנסתר באופן היותר מתישב אל המושכל
 ומרוחק מן הספקות שאוכל בעזרת החונן לאדם דעת.

אור החיים, בראשית א', א

דע, כי רשות לנו נתונה לפרש משמעות הכתובים בנתיבות העיון
 ויישוב הדעת, הגם שקדמונו ראשונים ויישבו באופן אחר, כי ע'
 פנים לתורה, ואין אנו מוזהרים שלא לנטות מדברי הראשונים
 אלא בפירושים שישתנה הדין לפיהן, ולזה תמצא שהאמוראים
 אין כח בהם לחלוק על התנאים במשפטי ה', אבל ביישוב
 הכתובים ובמשמעותן מצינו להם בכמה מקומות שיפרשו באופן
 אחר.

הגר"א, אדרת אליהו, פרשת משפטים

והגישו אל הדלת או אל המזוזה (שמות כ"א, ו) – פשטא דקרא

גם המזוזה כשרה [לרציעה], אבל הלכה עוקרת את המקרא, וכן ברובה של הפרשה, וכן בכמה פרשיות שבתורה, והן מגדולת תורתנו שבעל פה, שהיא הלכה למשה מסיני, והיא מתהפכת כחומר חותם... וכן בפיגול ורוב התורה. על כן צריך שידע פשוטו של תורה [על מנת] שידע החותם.²

רבי פנחס מפולוצק, תלמיד הגר"א, ספר ראש הגבעה, ירושלים
תרנ"ח, יא ע"א

...והעיקר שתדייק במקום שצריך להבין פשוטו של מקרא. את זה תשים בזכרוןך לזכור ושים בדעתך, כי רצונך ללמוד מקרא ולא מדרש, ואם אתה רוצה ללמוד מדרש, למוד בפני עצמו, ומה למדרש אל פשוט המקרא? ובזה נואלו בני עמנו, שעל ידי המדרשות אינם יודעים המקרא ואינם בקיאים בו, ויותר קרוב אם תשאלהו איזה פסוק יאמר לך הדרש ולא ידע ולא יבין הפשט, גם לא ידע באיזה נביא הוא ולמי דיבר הנביא ועל מה דיבר ובאיזה עניין ובאיזה זמן או על איזה גלות או על איזה נחמה.

2. "ושמע האמת ממי שאמרה"

א. במקצועות התורה השונים

רמב"ם, פירוש המשנה, הקדמה למסכת אבות, מהר" שילת, עמ' רכז

ודע, כי הדברים אשר אומר אותם באלו הפרקים, ובמה שיבוא מן הפירוש, אינם עניינים שחידשתים אני מעצמי, ולא פירושים

2. באשר לכוונה המדויקת של משל הגר"א, עיינו: הרב מ"מ כשר, תורה שלמה יז, עמ' 302; ד' הנשקה, 'אין מקרא יוצא מידי פשוטו', המעיין יז ג, תשל"ז, עמ' 17-16.

שבדיתים, אלא הם עניינים מלוקטים מדברי החכמים, במדרשות ובתלמוד וזולתו מחיבוריהם, ומדברי הפילוסופים גם כן, הקדומים והחדשים, ומחיבורי הרבה בני אדם. ושמע האמת ממי שאמרה.

אגרות הראי"ה ב, איגרת שנה, עמ' כ

ואע"פ שספרים טובים וכשרים בהיסתוריה אין לנו זולתם [המדובר הוא על ספריהם של הרב י"א הלוי וז' יעבץ] מ"מ לא נוכל לכחש שישנם הרבה דברים טובים גם בספרים הפגומים במקומות רבים. גם לא בכל מקום צדקו [האישים הנ"ל] בבקורת הטנדנציונית [= המגמתית] שלהם, והאמת אהובה מן הכל, ודוקא בה יתקלס עילאה ב"ה, ויתרומם קרן אמונת אומן.

אגרות הראי"ה א, איגרת קלד, עמ' קסג

בכלל הנני מוצא לעצמי חובה להעיר את רוחך הטהור, ע"ד הדעות הבאות ע"י המחקרים החדשים, שהם ברובם סותרים את פשטי דברי תורה. דעתי בזה היא, שכל מי שדעותיו ישרות ראוי לו לדעת, שאף שאין כל אמת מוכרחת בכל אותן החדשות, מ"מ אין אנחנו חייבים כלל להכחישן בבירור ולעמד נגדן... ובכלל זהו כלל גדול במלחמת הדעות, שכל דעה הבאה לסתור איזה דבר מן התורה, צריכים אנו בתחילה לא דוקא לסתור אותה, כ"א לבנות את ארמון התורה ממעל לה, ובזה אנו מתרוממים על ידה, ובעבור ההתרוממות הזאת הדעות מתגלות, ואח"כ כשאין אנו נלחצים משום דבר, הננו יכולים בלב מלא בטחון להלחם עליה ג"כ.

ב. בפרשנות התנ"ך

עיקרון זה של "שמע האמת ממי שאמרה" אנו מוצאים גם בפרשנות התנ"ך לאורך הדורות: חז"ל, פרשנים ראשונים ופרשנים אחרונים עשו שימוש במקורות חיצוניים על מנת להבין טוב יותר את התנ"ך. המדובר הוא גם על שימוש בדבריהם של פרשנים שאינם בני ברית וגם בשימוש בידיעות מתחום ההיסטוריה והמדע.

ראש השנה כו ע"ב

לא הוו ידעי רבנן מאי 'סלסלה ותרוממך' (משלי ד', ח). יומא חד שמעוה לאמתא דבי רבי דהוות אמרה לההוא גברא דהוה קא מהפך בשעריה, אמרה ליה: עד מתי אתה מסלסל בשערך? לא הוו ידעי רבנן מאי 'וטאטאתיה במטאטא השמד' (ישעיהו י"ד, כג). יומא חד שמעוה לאמתא דבי רבי דהוות אמרה לחבירתה: שקולי טאטיתא וטאטי ביתא. לא הוו ידעי רבנן מאי 'השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך' (תהילים נ"ה, כג). אמר רבה בר בר חנה: יומא חד הוה אזלינא בהדי ההוא טייעא, הוה דרינא טונא, ואמר לי: שקול יהביך ושדי אגמלאי.

[תרגום: לא ידעו חכמים מהו פירוש הכתוב 'סלסלה ותרוממך'. יום אחד שמעו את אמתו של רבי שהייתה אומרת לאדם שהיה מהפך בשערו, אמרה לו: עד מתי אתה מסלסל בשערך? לא ידעו חכמים מהו פירוש הכתוב 'וטאטאתיה במטאטא השמד'. יום אחד שמעו את אמתו של רבי שהייתה אומרת לחברתה: קחי מטאטא וטאטאי את ביתך. לא ידעו חכמים מהו פירוש הכתוב 'השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך'. אמר רבה בר בר חנה: יום אחד הלכתי עם אותו ערבי והייתי נושא משא, ואמר לי: טול את יהבך והשלך על הגמל שלי.]

אבן עזרא, שמות ד', כ

האות הראשון מטהו שהוא נמצא בידו, והשני בידו. אמר יפת [חכם קראי]: בעבור שחשד שלא יאמינו – נצטרעה ידו. א"כ היה ראוי להיות זה האות הראשון. ור' ישועה אמר [חכם קראי], כי זה רמז לישראל, שהיו בתחלה חפשים, ונגעם השם בעבדות מצרים, והוא ירפאם וישוכו חפשים.

רבי יוסף בן יהודה אבן עקנין, תלמיד הרמב"ם, התגלות הסודות והופעת המאורות – פירוש שיר השירים, עמ' 495

...גם הסתייע בקראן ובחדית; וכן עשה לפני ר' סעדיה ז"ל בפירושו הערביים, ומשום אותו ענין אמרו רבותינו ז"ל: כל האומר דבר חכמה, ואפילו באומות העולם – נקרא חכם וחייבים למסרו. ובקשר עם זה, הנגיד [רבי שמואל הנגיד] בספרו העושר, אחרי שהרבה להביא מבאורי הנוצרים, שר' מצליח בן אלבצק דיין סקליא סח לו בבואו מבגדד עם אגרת שהכילה את פרשת חייו של רבינו האי גאון ז"ל ודרכיו המשובחים, ובה מסופר שיום אחד נזדמן בישיבה הפסוק 'שמן ראש אל יני ראשי' (תהילים קמ"א, ה), ונחלקו המסובים בביאורו, וצוה רבינו האי ז"ל את ר' מצליח שילך אל הקתוליק של הנוצרים ושאלהו מה הוא יודע בבאור הפסוק הזה, ורע בעיניו. וכשראה ז"ל שקשה עליו הדבר על ר' מצליח, הוכיח אותו לאמר: הן האבות והקדמונים החסידים והם לנו למופת, היו שואלים על הלשונות ועל הביאורים אצל בני דתות שונות, אפילו רועי צאן ובקר כידוע. והלך אליו ושאלו, ואמר לו שאצלם בלשון הסורית 'משחא דרשיעא לא עד רישיה'. ובמה שהבאתי משלהם די לישר לב.

אברבנאל, עמוס א', ד

וחכמי הנוצרים כתבו, שהאש אשר ייעדו הנביאים עניינו חרון אף ה', שלא ישוב ממנו בשום צד, ואין זה רחוק ממה שפירשתי.

אברבנאל, מל"א ו', ה

ובזה כלו יפורשו הכתובים באותו אופן אשר פירשתי, וכאילו הפירוש הזה מורכב ממה שפירשו חכמי הנוצרים בפסוקים וממה שפירשתי אני.

רמב"ן, בראשית ט', יב

'זאת אות הברית אשר אני נותן' – המשמע מן האות הזה שלא היה קשת בענן ממעשה בראשית, ועתה ברא ה' חדשה לעשות קשת בשמים ביום ענן... ואנחנו על כרחנו נאמין לדברי היונים, שמלהט השמש באויר הלח יהיה הקשת בתולדה, כי בכלי מים לפני השמש יראה כמראה הקשת, וכאשר נסתכל עוד בלשון הכתוב נבין כן, כי אמר את קשתי 'נתתי' בענן, ולא אמר 'אני נותן' בענן, כאשר אמר זאת אות הברית אשר 'אני נותן'. ומלת קשתי מורה שהיתה לו הקשת תחלה. ולכן נפרש הכתוב, הקשת אשר נתתי בענן מיום הבריאה, תהיה מן היום הזה והלאה לאות ברית ביני וביניכם, שכל זמן שאראנה אזכיר כי ברית שלום ביני וביניכם.

רמב"ן, הערה בעניין השקל, הוספה לפירושו על התורה

ברכני השם עד כה, שזכיתי ובאתי לעכה [= עכו], ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פתוחי חותם, מצדו האחד כעין מקל שקד ומצדו השני כעין צלוחית, ובשני הצדדים סביב כתב מפותח באר היטב. והראו הכתב לכותיים וקראוהו מיד, כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותיים כמו שמוזכר בסנהדרין,

וקראו מן הצד האחד שקל השקלים, ומן הצד השני ירושלים הקדושה. ואומרים כי הצורות מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה, והצורה השני צנצנת המן. ושקלנו אותה בשלחנות ומשקלה עשרה כסף אסטריניש, והם חצי האוקיא שהזכירה רבינו שלמה. וכן ראיתי מן המטבע ההוא בצורות ההן ובכתיבה ההיא חצי משקלה, והוא חצי השקל שהיו שוקלים לקרבנות. והנה נסתייעו דברי רבינו שלמה סיוע גדול.

מלבי"ם, בראשית ו', ד

'הנפלים' – עתה יפרש מ"ש 'ויראו בני האלהים את בנות האדם' (שם, ב) מי היו בני האלהים? הם אלה שאמרו שהם בני אלהים ונפלו משמים. והגדות כאלה היו בימים האלה וגם אחרי כן, כי נודע שבכל ספורי העמים הקדמונים יספרו, שבימי קדם מלכו על מדינתם בני אלהים שבאו משמים אל הארץ ומלכו עליה ונשאו נשים מבנות האדם, ומהם עמדו גבורים ואדירים שרים ומושלים, כמו שימצא הקורא בספורי הדורות, שראשית ספורי ממלכת מצרים וחינא ומלכות יון יתחיל מן האלהות וחצי אלהות שהתהלכו על ההרים הרמים ועל ארצם בימי קדם, וספרו עליהם נפלאות וגבורות, והם נעשו להם אלילים, שהקימו להם מצבות ומזבחות ועבדו אותם בכמה עבודות מתועבות, כי ספרו על אליליהם מעשים של רצח ונאוף וכל מדות רעות, עד שגם עובדיהם התדמו להם בתועבותיהם, כמו האלילה שעבודתה היתה בנאוף, ואליל שעבדו אותו בזבחי אדם. ועבודות האלה עמדו עד אמצע מלכות הרומיים, וכ"ש שהיו בתקפם בימי משה, וכל ספורי קורות מצרים התחיל בהאלילים בני אלהים שנפלו משמים ארץ בימי קדם. לכן הודיע לנו מרע"ה, כי הנפילים האלה, שהם הענקים והעריצים שאמרו עליהם העמים בספוריהם שנפלו משמים, והם היו בימים האלה וגם אחרי כן, שאז נמצאו ענקים וגבורי כח נוראים, שאמרו על עצמם שהם בני אלהים

שנפלו משמים, וע"כ קראן בשם נפילים ע"ש שנפלו לארץ, והעם התחילו לעבוד אותם, וזה נמשך גם אחרי כן, והם היו בני האלהים שבאו אל בנות האדם וילדו להם, עד שגם הבנים היו נחשבים לאלילים, באשר האמינו שנולדו מבני אלים. אבל דע שכל הספורים וההגדות האלה שעליהם בנו כהני האליל כל עניני הע"ז וספורי האלילים והמיטהאלאגיא שלהם, הוא הכל שקר וכזב, 'היעשה לו אדם אלהים והמה לא אלהים' (ירמיהו ט"ז, כ), רק המה הגבורים אשר מעולם ואנשי השם, שכל גבור שעמד בימים ההם, או איש שעשה לו שם ע"י חכמתו ומעשיו, היו מיחסים לו אלהות והיו אומרים שנפל משמים והיו מספרים עליו נפלאות והבלים הרבה, וכל הספורים האלה מקורם התחיל מדור המבול ואילך, וזה היה שורש להשחתת האדם ולהעבודות הזרות והנכריות ואמונת שוא והבל, אשר לכך ראה ה' לקצר ימי האדם שיראו כי אדם המה ובני תמותה ולא אלהים המה.

מלבי"ם, בראשית י"ב, יד-טז

גם יל"פ [= יש לפרש] עפ"י הנודע בספורי ימי קדם, שכל אשה שראו בה יופי מופלגת למעלה מן הרגיל, היו מיחסים לה אלהות והיו מהבילים שהיא בת אלוה פלוני ושהאלהים חושקים אותה, והיה אסור לאיש הדיוט ליגע בה וכ"ש שיקחנה לאשה, שהיה חייב מיתה שמועל בקודש, לבד המלך שהיה ג"כ אלוה אצלם, היה מותר לקחתה. וע"כ חשש אברהם שכשיראו אותה המצריים יאמרו איך יתכן שאשתו זאת, והלא פגם בכבוד אלהות ויתחייב מיתה בנימוסיהם, ועי"כ יהרגו אותי; משא"כ כשתאמר אחותי את ייטיבו לי, כשאני אח לאלוה. וע"כ הללו אותה אל פרעה ואמרו לו זו ראוייה למלך, שהוא ג"כ אלהים. רק ע"י שנגע אותו אלהים היה ירא מאברהם, שראה שאלהים רב ריבו והיא ראוייה אליו.

הנצי"ב, העמק דבר, שמות ב', י

ותקרא שמו משה' – ראיתי בשם הרב ר' שמואל נ"י במדינת בעהיים, דבלשון מצרי תיבה זו כצורתה משמעו ילד, וילד המלך נקרא במדינה הילד, באשר הוא ולד יולד למדינה, והוא ביאור נכון, ופירשה הטעם שהוא ילד שלה.

נחמה ליבוביץ, מכתב לרב יהודה אנסבכר³

ב"ה ו' בניסן תש"מ

לכבוד: הרב יהודה אנסבכר, שלום וברכה וכל טוב.

מכובדי...

אבל העיקר: לסוף דבריך. נכון הוא שהנני מביאה דברי אלה שאינם מקיימי מצוות – אם דבריהם טובים בעיני, ויכולים להראות אורה של תורה ולהראות גודלה וקדושתה ללומד. לפי הכלל: קבל את האמת ממי שאמרה. מה אומר ומה אדבר? Benno Jacob, שהיה רפורמי קיצוני, 'כהן' ב-Sonntags-Gemeinde⁴, ובוודאי עבר על חלק עצום של מצוות תורתנו הקדושה (מלבד זה היה אנטי ציוני קיצוני וכו') למדתי מספריו (Aug um Auge – הוכחות מצויינות שעין תחת עין לפשוטו – ממון! Quellenkritik und Exegese, Genesis, Exodus – ספר נמרץ נגד תורת התעודות) יותר מאשר מהרבה הרבה ספרים שנכתבו על-ידי יראים ושלמים. טענותיו נגד ביקורת המקרא והוכחותיו על פחזותם ושגיאותיהם – לא כתב איש דברים טובים מהם, אפילו ר' דוד הופמן זצ"ל (שקשה לי להזכיר את שמו של גאון זה עם ב. יעקב), וגם יששכר יעקבסון ע"ה, גם ד"ר מוריאל שכתב ספרו על התורה. גם הרבה מחברי –

3. מכתב זה ראה אור במאמרו של א' הכהן, 'ושמע האמת ממי שאמרה' – זה כלל גדול בתורת נחמה ליבוביץ, עלון שבות בוגרים יג, תשנ"ט, עמ' 90-92.

4. קהילה רפורמית שקיימה את תפילותיה בימי ראשון במקום ביום השבת.

ביניהם ר' דוד קרליבך זצ"ל, שלימד יחד איתי שנים רבות בסמינר בירושלים – למדנו מספריו, והוא פקח את עינינו לראות דברים שלא ראינו – לאמיתה של תורה.

ופרופ' קאסוטו ז"ל, שהיה יהודי ירא וחרד על מצוות ה' ומדקדק בהם, אמר כמה דברים שרחוקים מאוד מאמונתו בתורה מסיני, ולא אתן יד להפיצם. ולכן לא אתחשב באומר אלא בנאמר. אין צריך לומר שבובר לא היה יהודי טוב – במובנו הרגיל של מושג זה. אני הכרתיו – ולא היה כלל וכלל איש כלבבי! בשום אופן לא!

הסיפור שכתב אותו גוי נראה לי קצת רחוק מן האמת. סוף סוף אין זה גוי משיח לפי תומו, אלא מעוניין להראות ש... אבל אם הוא נכון, הרי זה מראה לי – מה שידעתי – שבובר החניף לגויים, ואם אמר באמת מה שכתוב, הרי זו תועבה – אף על-פי שלפי מה שאמר לי, לא אהב נצרות כלל, ובוודאי לא האמין בדברים אלה, ואם אמרם – כדי להחניף לגויים אמרם, והוא גרוע שבגרוע. אבל מה אעשה, ואני והרבה מורים דתיים למדנו ממנו כמה דברים נכונים בתנ"ך, ביחוד כל ענין המלה המנחה Leitwort ומשמעותה העמוקה הנרמזת באמצעותה בתורה, ואם כי גם מדרשינו ראו את הפרינציפ הזה ('נאמר כאן... ונאמר שם', וכן 'מידה כנגד מידה' ועוד), אבל זכותו של בובר, וביותר של רוזנצווייג, שהרחיבו עניין זה וגילו כמה מקומות שלא מצאתים בשום מקור קדום. ולא אמנע טוב מלומדים על-ידי שאעלים דבר זה מעיניהם.

הרי גם שאינם בני ברית אומרים לפעמים (אם כי לדעתי – לעתים רחוקות) איזה פירוש טוב וחרוף ויפה לפסוק, ואף אברבנאל מביא במקומות אחדים דברי הגמון קתולי, ומקבל דעתו נגד דעת הרד"ק והרלב"ג.

וכמה פעמים הראיתי לתלמידי חכמים פרטים מתוך הספר החשוב Aug um Auge (עין תחת עין) של Benno Jacob והודו

לי, ושמחו כמוצאי שלל רב. האם אעלים שם האומר? זה לא אוכל. 'מי הם אלה שמימיהם אנו שותים ושמותיהם אין אנו מזכירים'?.⁵

זו דעתי, שהחזקתי בה כל ימי.
ואני מודה לכבודך על שכתבת לי דברים טובים על שיעורי בבית הכנסת, ואאחל לך ולבני ביתך פסח כשר ושמח ובריאות טובה, ונזכה לראות פסח עם היבנות בית הבחירה.
בכבוד רב ובתודה על תשומת לבך
נחמה

3. דמותם האנושית של אבות האומה

כל הקורא בתנ"ך מוצא שהאבות ושאר גדולי התנ"ך מוצגים כאנשים בעלי רגשות ותכונות אנושיות אחרות, המשותפים גם לבני אדם 'רגילים'. גדולתם של האבות איננה בכך שהם נולדו מראש עם 'טבע' שאיננו אנושי, אלא בכך שהם היו בני אנוש גדולים שהתעלו מעלה מעלה מעל שאר בני האדם. עניין זה אינו בא לידי ביטוי רק בעובדה שהתנ"ך מספר על חטאים שונים של גדוליו, אלא בעצם זה שהוא מייחס לגדוליו התמודדות ומאבקים פנימיים וכן התפעלות רגשית כגון עצב, שמחה, חרדה, כעס וכדומה. העולה מפשטי המקראות בעניין זה חוזר ומתאשר במקורות רבים בחז"ל ובמפרשים, המורים לנו שאין להתעלם ולהסתיר ממד זה וקוראים לנו ללמוד ממנו לקח ומוסר.

א. מקורות ממאמרי חז"ל

ספרי דברים פסקא כו

'ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר' (דברים ג', כג) – זהו שאמר

5. הוריות יד ע"א.

הכתוב 'תחנונים ידבר רש ועשיר יענה עזות' (משלי י"ח, כג). שני פרנסים טובים עמדו להם לישראל: משה ודוד מלך ישראל. משה אמר לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, עבירה שעברתי תכתב אחרי, שלא יהו הבריות אומרים, דומה שזיף משה בתורה או שאמר דבר שלא נצטוה. משל למלך שגזר ואמר: כל מי שאוכל פגי שביעית, יהיו מחזרים אתו בקנפון [= מציגים אותו בשדה]. הלכה אשה אחת בת טובים, לקטה ואכלה פגי שביעית, והיו מחזרים אותה בקנפון. אמרה לו: בבקשה ממך אדוני המלך, הודיע סרחוני, שלא יהו בני המדינה אומרים, דומה שנמצא בה דבר נאוף או שנמצא בה דבר כשפים הם רואים פגים תלויים בצוארי, ויודעים שבשבילם אני מחזרת. כך אמר משה לפני המקום: עבירה שעברתי תכתב אחרי. אמר לו הקדוש ברוך הוא: הריני כותבה שלא היתה אלא על המים, שנאמר 'כאשר מריתם פי' וגו' (במדבר כ"ז, יד)... דוד אמר לפני המקום עבירה שעברתי לא תכתב אחרי. אמר לו המקום: לא שוה לך, שיהו הבריות אומרים – בשביל שאהבו מחל לו.

בראשית רבה פרשה פז ו

מטרונא שאלה את ר' יוסי, אמרה לו: אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה היה עומד בכל חומאו והיה עושה הדבר הזה? הוציא לפניו ספר בראשית והתחיל קורא לפניו מעשה ראובן ובלהה, מעשה יהודה ותמר. אמר לה: מה אם אלו שהם גדולים וברשות אביהן לא כסה עליהם הכתוב, זה שהוא קטן וברשות עצמו עאכ"ו.

יומא לה ע"ב

תנו רבנן: עני ועשיר רשע באין לדין... רשע אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אמר: נאה הייתי וטרוד ביצרי הייתי, אומרים לו: כלום נאה היית מיוסף? אמרו עליו על יוסף הצדיק:

בכל יום ויום היתה אשת פוטיפר משדלתו בדברים, בגדים שלבשה לו שחרית לא לבשה לו ערבית, בגדים שלבשה לו ערבית לא לבשה לו שחרית. אמרה לו: השמע לי! אמר לה: לאו. אמרה לו: הריני חובשתך בבית האסורין! אמר לה: 'ה' מתיר אסורים' (תהילים קמ"ו, ז). הריני כופפת קומתך! 'ה' זקף כפופים' (שם, ח). הריני מסמא את עיניך! 'ה' פקח עורים' (שם). נתנה לו אלף ככרי כסף לשמוע אליה 'לשכב אצלה להיות עמה' (בראשית ל"ט, י) ולא רצה לשמוע אליה. 'לשכב אצלה' – בעולם הזה, 'להיות עמה' – לעולם הבא. נמצא... יוסף מחייב את הרשעים.

שבת י ע"ב

ואמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו – נתקנאו בו אחיו, ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים.

ב. מקורות מדברי רמב"ן

רמב"ן הרבה לבאר את המסופר על האבות על פי הטבע האנושי המוכר לנו, ומתוך הנחה שהם בעלי רגשות ואף עלולים למעוד ולחטוא.

רמב"ן, בראשית י"ב, א

וטעם להזכיר 'ארצך ומולדתך ובית אביך', כי יקשה על האדם לעזוב ארצו אשר הוא יושב בה ושם אוהביו ורעיו, וכל שכן כשהוא ארץ מולדתו ששם נולד, וכל שכן כשיש שם כל בית אביו, ולכך הוצרך לומר לו שיעזוב הכל לאהבתו של הקדוש ברוך הוא.

רמב"ן, בראשית ל', א-ב

ועל דרך הפשט אמרה רחל ליעקב... שיתפלל עליה עד שיתן לה בנים על כל פנים, ואם אין שתמית עצמה בצער. דברה שלא כהוגן בקנאתה, וחשבה כי באהבתו אותה יתענה יעקב וילבש שק ואפר ויתפלל עד שיהיו לה בנים, שלא תמות בצערה. ויחר אף יעקב' – שאין תפלת הצדיקים בידם שתשמע ותענה על כל פנים. ובעבור שדברה דרך געגועי הנשים האהובות להפחידו במיתתה חרה אפו, ולכך אמר לה שאינו במקום א-להים שיפקוד העקרות על כל פנים, ואינו חושש בדבר, כי ממנה נמנע פרי הבטן ולא ממנו, וזה ליסר אותה ולהכלימה.

רמב"ן, בראשית מ"ו, כט

והנכון בעיני, כי כבר היו עיני ישראל כבדים קצת מזוקן, וכשבא יוסף במרכבת המשנה ועל פניו המצנפת כדרך מלכי מצרים, לא היה ניכר לאביו וגם אחיו לא הכירוהו, לפיכך הזכיר הכתוב כי כאשר נתראה אל אביו שהביט בו והכירו נפל אביו על צוארו ובכה עליו עוד, כאשר יבכה עליו תמיד עד היום הזה כשלא ראהו. ואחר כך אמר 'אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך' (שם, ל). ודבר ידוע הוא מי דמעתו מצויה, אם האב הזקן המוצא את בנו חי לאחר היאוש והאבל, או הבן הבכור המולך.

רמב"ן, בראשית י"ב, י

ודע, כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה, שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש בא-להים כח לעזור ולהציל. גם יציאתו מן הארץ, שנצטווה עליה בתחילה מפני הרעב, עון אשר חטא, כי הא-להים ברעב יפדנו ממות. ועל

המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. במקום המשפט שמה הרשע והחטא.

רמב"ן, בראשית ט"ז, ו

ותענה שרי ותברח מפניה' – חטאה אמנו בענוי הזה, וגם אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני הענוי.

ג. רבי שמשון רפאל הירש, פירושו לבראשית י"ב, י

'ויהי רעב בארץ' – הסיפור הפותח במילים אלה יש בו כדי להתמיה במבט ראשון. אברהם עזב את הארץ היעודה לו; הוא לא בטח בה' הזן ומפרנס גם בארץ ציה; ונראים הדברים במבט ראשון, שהוא סיכן את שלומה המוסרי של אשתו כדי להחיות את נפשו! והנה, אפילו אין בידינו ליישב את כל התמיהות, אפילו נאלצנו לגזור כדעת רמב"ן: 'ודע, כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה, שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו... גם יציאתו מן הארץ, שנצטווה עליה בתחילה מפני הרעב, עון אשר חטא' וכו' – הרי אין בכל זה כדי להביא אותנו במבוכה. אין התורה מציגה את גדולי ישראל כאידיאלים בתכלית השלמות; אין היא מאליה אדם, ואין היא אומרת על איש: 'הנה לפניך האידיאל, באדם זה הפך הא-להי לאדם!'. בכלל, אין היא מציגה את חיי שום אדם כחיים לדוגמה ולמופת, למען נלמד ממנו מה טוב ומה ישר, מה נעשה ומה לא נעשה. אם התורה רוצה לצייר לנו דמות, שנוכל ללמוד מדוגמתה, הרי אין היא מציגה בן אדם, שיסודו מעפר ואפר, אלא הקב"ה מציג את עצמו לדוגמה, והוא אומר: 'הביטוי אליי! עשו כמעשיי! לכו בדרכי!'. לעולם אל נאמר: מעשה זה הוא טוב וישר, שכן פלוני אלמוני עשה כן! התורה איננה 'אוסף של

מעשים טובים'. היא מספרת מעשים שהיו, לא מפני שהם מעשיים מופתיים, אלא מפני שהם המעשים שהיו. אין התורה מעלימה את השגיאות, השגגות והחולשות של גדולי ישראל; ודוקא על ידי כך היא מטביעה על סיפוריה את חותם האמת. אולם לאמיתו של דבר, ידיעת חטאם של גדולי ישראל איננה מנמיכה את דמותם, אלא להיפך: דמותם גדולה ומאלפת – בעצם החטא שחטאו. אילו הזהירו כולם כזוהר הרקיע ללא רבב ושמץ פגום, היינו סבורים שטבעם שונה מטבענו, והוא למעלה מהישג ידינו. ללא תאוה וללא מאבק פנימי – היו מידותיהם הטובות רק תוצאה מטבעם הנעלה. לא בזכותם קנו את מידותיהם, ואין הם יכולים להיות לנו למופת. טול לדוגמה את מידת הענוה של משה. אלמלא ידענו שהוא עלול גם לכעוס, היינו סוברים שמידת הענוה טבועה בו מלידה, ולא לנו ללמוד הימנה. רק משעה שאמר 'שמעו נא המרים' (במדבר כ', י), הרי במקום שנמצא את ענוותנותו, שם נמצא את גדלותו: הוא קנה את הענוה ביגיעה רבה, בשליטה עצמית ובעידון עצמי; וכולנו מצווים להידמות אליו, שכן כולנו מסוגלים לכך. ואין התורה מספרת על חטא, אלא אם כן עונשו בצדו. נלמד מחכמי התורה הגדולים, והרמב"ן הוא בודאי מן הגדולים שבהם: לעולם אין זה מתפקידנו ללמד סניגוריה על גדולי ישראל. אין הם זקוקים לסניגוריה שלנו, ואין הם סובלים אותה. התורה חתומה בחותמת האמת, והאמת היא קו יסוד של גדולי פרשניה ומוריה.

ד. מדברי הגרי"ד סולובייצ'יק

הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק, אדם וביתו, ירושלים תשס"ב,
עמ' 25-26

בצער עליי לקבוע, כי יהודים רבים אינם פונים אל התנ"ך בבקשת הדרכה, והריהם מתעלמים לגמרי מן המסר הרוחני של ספר זה, אשר אי-אפשר היום לאדם בלעדיו. גישתנו אל התנ"ך ואל פרשנותו היא לעיתים קרובות מדי דרשנית באופייה; זו גישתם של בית הכנסת ושל דוכן הדרשן העומד בו. ספר הספרים נעשה לאוסף של דרשות מלהיבות, פתגמים פופולריים ואמרות עממיות פשטניות. ברם הפן הנפלא ביותר של התנ"ך הוא תפישת עולמו והשקפתו הרוחנית על האדם ועל העולם גם יחד.

התנ"ך נותן את דעתו על הטרגדיה האנושית והצלחותיה, על הסתירות שבקיום האנושי, על קטנות האדם ועל גדולתו, על ייעודה של החברה היהודית, על דירוג ערכיה הרוחניים, על ניצחונותיה וכישלונותיה, על דרכה הנפתלת המיוסרת והלולינית, על נפילתה ועלייתה, על תקוותיה ועל יאושיה. אך כל זה איננו מושך את תשומת לבנו, ואין אנו מנסים להבין את המדרד המטפיזי של הכתובים או את תורת הערכים (אקסיוולוגיה) הגנוזה בהם. מסה זו היא ניסיון להציע גישה של פרשנות מטפיזית ואקסיוולוגית לכתובים, תרגיל בחיפוש אחר עצמיותי שלי בתוך תיאורי האדם שבתנ"ך. תוך עיון בגיבורי התנ"ך, אני עומד על בעיותי ושאלותי הבערות, על חששותי ופחדיי המדאיבים, על תקוותי ושאיפותי מלאות ההשראה. מציאת עצמך באדם של התנ"ך היא חוויה מלהיבה. היא מחזקת את רוחו של האדם ומרגיעתו מדאגותיו. זו מודעות גואלת ומרוממת רוח.

הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק, מן הסערה, ירושלים תשס"ד,

עמ' 65

מותה של שרה היה לדידו של אברהם אובדן כפול. תחילה הוא איבד את שרה האהובה, אשר אותה הכיר וכיבד מאז שחר ילדותו. שניהם סבלו יחדיו, כשהם מתפללים ומצפים לקיום הבטחת הא-להים. אברהם אהב את שרה; גם עליה חלפו כל הסכנות והמשברים שעל אברהם היה לעמוד כנגדם. חייהם היו עשירים בחוויות משותפות; שתי נפשות התמזגו לאחת. אברהם בכה: שרה האהובה נלקחה ממנו בחטף. אוהלה יותר לעולם כשהוא ריק ועזוב. המכה שספג אברהם כיחיד היתה כמעט בלתי נסבלת. את הלוך רוחו של אברהם בהקשר זה לא ניתן לתאר במושגי ההספד, הפרשנות ההגיונית, אלא במונחי הבכי, תחושת השממון.

אך שרה לא היתה רק בת זוגו של אברהם אלא גם חברתו. היא היתה חלק מאברהם, לא רק כרעיה אלא גם כתלמידה וכמורה. מפעם לפעם הם החליפו ביניהם את תפקידיהם. לעיתים היא נהגה לשבת לרגליו; לעיתים הוא ישב לרגליה. שרה היתה שותפה נאמנה שנטלה חלק בכל התוכניות הגדולות, התקוות והחזיונות. יחדיו הם גילו את הא-להים; יחדיו הם גילו מוסר חדש; יחדיו הם באו בברית. בקצרה: שרה ואברהם יחדיו החלו את שלשלת המסורת.

הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק, ימי זיכרון, ירושלים תשמ"ו,

עמ' 73

לעומת יוסף, שנולד כאיש המוסר מטבעו, הרי יהודה הוא היפוכו: הרבה מכוחותיו הטבעיים של יהודה היו דווקא שליליים, ולפעמים אף הרסניים. יהודה היה מלא סתירות, וסבכים – רק על ידי התגבשות עצמית, משמעת עצמית,

התעלות עצמית, ויגיעה נפשית רבה הגיע יהודה לאותו מעמד נכבד שתפס בתולדות ישראל. יהודה היה גיבור המושל בנפשו, היוצר שעבד קשה כדי 'להיוולד מחדש'. הרבה פעמים בעבר נכשל והסתבך בסבכי החטא, ורק על ידי מאמצים על-אנושיים אדירים עשה יהודה תשובה ונתעלה בכך לגבהים גדולים.

ה. מדברי ראש הישיבה, הרב אהרן ליכטנשטיין שליט"א

הרב אהרן ליכטנשטיין, 'חטאו של משה ויחסו לחטאי גדולי ישראל', שיחה לפרשת וארא, אתר בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון, תש"ע⁶

בעיה דומה לבעייתנו מתעוררת בקשר לחטאיהם של גדולי ישראל אחרים כמו חטא דוד בכת שבע ועוד. בציבור ישנם שתי גישות קיצוניות בעניין זה: רוב הציבור החילוני מאמץ את גישת ההשכלה וביקורת המקרא, המתייחסת לגדולי ישראל כאנשים מן השורה – הם חטאו משום שהם בני אדם כמונו, וכמו שאנחנו מועדים מדי פעם – כך גם הם.

רבים מבני היהדות הדתית מאמצים את הגישה ההפוכה: גדולי ישראל הם על-אנושיים – אין לעשות שום השוואה בינינו לבנם, אין להם רגשות, אין להם מאבקים ויצרים, ובודאי שאין לייחס להם שום חטא – 'כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה' (שבת נו ע"א), 'כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה' (שם נה ע"ב) וכך גם לגבי חוטאים אחרים. גישה זו יוצאת מתוך מגמה חיובית מאד – יחס של כבוד והערצה לגדולי ישראל, אך היא מגיעה לידי אבסורד – אי-אפשר להתעלם מחטאים המוזכרים במפורש בכתובים ובמדרשים.

6. www.etzion.org.il/vbm/archive/15-sichot/14vaera.rtf סיכום שיחה שהועברה בעל פה בישיבת הר עציון. הסיכום לא עבר את ביקורת הרב.

הגישה שלנו צריכה להיות אחרת – אי-אפשר להתעלם מחטאים של גדולי ישראל, אך אסור להסתכל עליהם בהקשרם המצומצם. מהמדרש עולה במפורש שמשה חטא. דוד המלך בודאי חטא, שהרי נתן הנביא הוכיח אותו והוא עצמו אומר שחטא. חזרתו בתשובה מובאת בפרוטרוט במזמור נ"א בתהילים. הגמרא בכתובות ט ע"א מתלבטת בעניין חטאו של דוד, האם בת שבע היתה אשת איש או לא, אך בין כך ובין כך ברור שהיה כאן איזשהו חטא ואי-אפשר להתעלם ממנו. גם לגבי ראובן ברור שהיה חטא. הגמרא בשבת רק באה לומר שלא בא על בלהה אלא רק בלב יצועי אביו, אך ברור שעשה חטא, שהרי יעקב מבקר אותו בחריפות לפני מותו – 'פחו כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך וכו' (בראשית מ"ג, ד). אי-אפשר להכחיש חטאים אלו, אך חייבים להסתכל עליהם לאור היחס של חז"ל לאותם אישים באופן כללי. חז"ל וכל הראשונים התייחסו למשה רבנו בהערצה גלויה. הרמב"ם מדבר באריכות בהל' יסודי התורה (פ"ז ה"ו) על ההבדלים בין משה לשאר הנביאים, והוא כותב שם ש'משה היה מזומן ועומד לנבואה כמלאכי השרת. הרמב"ם גם מקדיש אחד מ-13 העיקרים לייחודו של משה רבנו. למעשה, את שבחיו של משה רבנו מונה הקב"ה בעצמו – 'פה אל פה אדבר בו... ותמונת ה' יביט וכו' (במדבר י"ב, ו-ח). גם לשאר גדולי ישראל התייחסו חז"ל בכבוד והערכה, כאל ענקים במידות ובמעשים. אנו חייבים להתייחס לגדולים אלו כשם שהתייחסו אליהם חז"ל. כשם שיש מסורת בהלכה כך יש מסורת בעניינים אלו. כשם שאיננו סוטים במאומה מדברי חז"ל לעניין 4 מינים למשל, כך אסור לנו לסטות מדבריהם לעניין דמותו של דוד המלך. אנו חייבים אם כן לראות במשה, דוד ואחרים ענקים בכל מובן, אולם עדיין אין להתייחס אליהם כעל-אנושיים, אנשים נטולי רגש וחוויה. מדובר עדיין בבני אדם בעלי רגשות, וייתכן שאפילו יש להם יצרים גדולים יותר מאתנו – 'כל הגדול

מחבירו יצרו גדול הימנו' (סוכה נב ע"א). גם אנשים אלו עלולים למעוד מדי פעם, מפני שגם להם יש יצרים. אילו לאברהם לא היו רגשות ויצרים, והוא היה לוקח את יצחק במטרה להקריבו כמו שאדם לוקח בהמה להקריב, הרי שלא היה בכך מעשה גדול, ועקידת יצחק היתה מאבדת את משמעותה. אין להתעלם אם כן מחטאיהם של כמה מגדולי ישראל, אך יש להסתכל עליהם בהקשר הרחב של יחס חז"ל אל גדולים אלו. אלו אנשים ענקים בכל מובן, שאמנם עשו חטאים, אך חטאים אלו לא מורידים מגדולתם.